

FARABİ'NİN TÜRK VE DÜNYA EĞİTİM TARİHİNDEKİ YERİ

Prof. Dr. Yahya AKYÜZ *

Felsefe ve çeşitli bilimlerdeki bilgisinin ve görüşlerinin derinliği nedeniyle Aristo'dan sonra kendisine **Muallim-i sani** (ikinci öğretmen) denen Farabi (870-950), Türk milletinin yetiştirdiği ve insanlığın kendisiyle övüldüğü nadir dehalardan biridir. Yüce fikir hayatının yanında o, hükümdarlara boyun eğmeyen, paraya önem vermeyen, dindar, ahlâklı, insancıl bir hayat sürmüştür.

Farabi, Karahanlılar döneminde, parlak bir kültür ve bilim hayatı yaşayan Maveraiinnehir'de Farab kentinde doğmuş, ilk gençlik çağlarına kadar orada kalmış, sonra Bağdat ve Suriye'ye giderek Arapça öğrenmiş, döneminin ünlü hocalarından ve Filozoflarından dersler almış, kendini yetiştirmek için olağanüstü bir çaba göstermiştir.

Farabi'nin yüzden fazla eseri vardır. Bazılarının adları şöyledir : Felsefe, Mantık, Ahlâk, Ruhbilim Hakkında. Metot Hakkında. İlimlerin Tasnifi Hakkında. Fizik, Kimya Hakkında. Astronomi ve Geometri Hakkında. Tabiat Hakkında. Siyaset, Sosyoloji, Askerlik Hakkında. Din, Tasavvuf Hakkında. Kitabet, Şiir, Hitabet Hakkında. Dil Bilimi Hakkında. Musikî Hakkında.

Türk eğitim tarihinde ilk kez doğrudan eğitime ilişkin görüşler ileri sürdüğü bilinen düşünür Farabi'dir. Fakat onun eğitim görüşleri sistemli olarak incelenmediğinden bir çok yazar onu bir eğitimci olarak değil sadece bir filozof ve düşünür olarak görür. Örneğin, iki ciltlik **Pedagoji Tarihi** adlı kitabında önemli sayılma-

* Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü Başkanı.

yacak bir çok Batılı eğitimciye de yer veren H. Fikret Kanad, Farabi'yi, İbni Sina'yı kitabına almamıştır. Böylesine önemli ve eski Türk eğitim düşünürlerinin öğretmen yetiştiren kurumlarımızda yıllarca okutulan bir kitapta yer almaması büyük bir eksiklik ve yanlışlık sayılmalıdır. Oysa bunlar, yüzyıllar sonra Batıda ortaya çıkan Rousseau vs, gibi eğitimcilere ilham vermiştir.

Farabi'nin Türk ve dünya eğitim tarihinde önemli bir yer tutması başlıca şu nedenlerden ileri gelmektedir: 1. Farabi, eski Yunan felsefesi ile İslâmın dünya görüşünü bağdaştırmış ve felsefeyi Türk ve müslümanlara öğretmiş bir felsefe hocasıdır, 2. O, eğitim ve öğretim arasında ilginç bir ayırım yapmıştır, 3. Öğreticileri tasnif etmiş ve öğretmenin özellikleri üzerinde durmuştur, 4. Hükümdar ve devlet yönetimi ile eğitim arasında ilişki kurmuş ve hükümdarlara siyasî eğitim dersi vermiştir, 5. Bilgi ve fazilet esaslarına dayanan ideal bir devlet düşünmüş, bilgi ve fazileti mutlu olmanın şartları olarak görmüştür, 6. Öğretim, öğrenim ve araştırma yöntemi konusunda ilginç görüşler ileri sürmüştür.

Sıra ile bu konuları açıklayalım:

1. Türk ve müslümanların felsefe hocası olarak Farabi:

İbni Sina (980 - 1037) gibi büyük bir Türk filozofu, Aristo'nun **Metafizik (Mabadettabia)** adlı kitabının çevirisini kırk kez okuyup ezberlediği halde anlayamadığını, tesadüfen ve ucuz satın aldığı Farabi'nin aynı kitabın çevirisi ve açıklamalarını okuyunca konuyu anladığını yazar. Farabi'nin İslâm filozoflarının «babası» olduğu söylenebilir. Gerçekten o, Aristo ve Eflâtun'un felsefesi ile İslâmın dünyaya bakışını birleştirmeye çalışmış ve kendisinden sonra bir çok müslüman düşünürünü etkilemiştir.

2. Eğitim - öğretim ayırımı ve açıklaması:

Farabi, **Tahsilu's Sa'ade** (Mutluluğu Kazanma) adlı kitabında, öğretim ve eğitim arasında şu ayırımı yapar:

«**Öğretim**, milletler ve şehirlerde* nazarı (kuramsal) erdemleri var etme demektir. **Eğitim** ise, milletlerde ahlâkî erdemleri ve

* Farabi, Yunan yazarlarını izleyerek **şehir** ve **devlet**'i özdeş sayar. **Millet**'i ise, siyasî bakımdan ayrı fakat kültür bakımından aynı olan devletler topluluğu anlamında kullanır (bkz. Farabi'nin **Siyasî Nazariyeleri**, **Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Aralık, 1950).

iş sanatlarını var etme yöntemidir. Öğretim yalnız konuşmayla başlar. Eğitim, milletlerin ve şehirlilerin kendilerinde bu işleri yapma azmini tahrik etmek suretiyle, amelî (uygulamalı) durumlardan doğan işleri yapmakta alışkanlık yoluyla başlar : Onlardan doğan huylar (melekeler) ve işler onların ruhlarına hâkim olmalıdır ve onlara âşıkmiş gibi yapılmalıdır. Azim, sözle veya işle ortaya konabilir.»

Onun bu ayrımı, esasta öğretimin kuramsal, eğitimin de davranış değiştirmeye ağırlık veren bir uğraşı anlayışına uygundur.

3. Öğreticilerin tasnifi ve öğretmenin özellikleri :

Farabi üç tür eğiticiden söz eder :

Aile reisi : Aile içindekilerin eğitimcisidir.

Öğretmen : Çocuk ve gençlerin eğitimcisidir.

Bu iki tür eğitimci, eğittikleri kişilerden bazılarının huyunu yumuşaklıkla, inandırma ile, bazılarının huyunu da zorla şekillendirirler. Farabi, iyi bir öğretmenin özelliklerini de şöyle açıklar :

«İyi bir öğretmen ne fazla sert ve öfkeli, ne de fazla mütevazi ve yumuşak olmamalıdır. Birinci halde, o öğrencileri yıldırır ve öğrencinin öğretmene bağlılığı sarsılır, öğrenmekte olduğu şeylere şevki kırılır. İkinci halde ise, öğrenciler hem öğretmeni hem de öğrenmekte oldukları dersleri küçümserler.»

Hükümdar : Milletın eğitimcisidir. Devlet başkanında bulunması gereken özellikler ayrıca incelenmiştir.

4. Hükümdar ve devlet yönetimi ile eğitim arasındaki ilişkiler:

Hükümdar (devlet başkanı) da temelde iyi bir öğretmen gibi «orta bir yol» izlemelidir. Yalnız, onun milletini eğitmesi çok daha zordur ve kısmen eğitim ve öğretimden kaynaklanan becerilere ve özelliklere ihtiyaç gösterir.

O, **El Medinetü-l Fâzıla** (Erdemli Kent) başlıklı eserinde bir devlet başkanında doğuştan şu yetenek ve özelliklerin -hepsi değilse de çoğunun - bulunmasını gerekli görür :

1. Vücudu tam, organları sağlam olmalıdır.
2. Kavrayışı yüksek olmalıdır.
3. Hafızası güçlü olmalıdır.

4. Uyanık ve zeki olmalıdır.
5. Güzel konuşma sanatını bilmelidir.
6. Öğretme ve öğrenmeyi sevmeli, kendini bu uğraşıya kapırmalı, her şeyi kolayca öğretmesini bilmelidir.
7. Yeme ve içmeye, kadınlara düşkün olmamalı, oyundan sakınmalıdır.
8. Doğruluk ve doğruları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir.
9. Ulu olmalı, yüce ve asil şeyleri sevmeli, altın, gümüş ve çeşitli dünya mallarına göz dikmemelidir.
10. Adâleti, âdil olanları sevmeli, istibdat, zulüm ve zalimlerden nefret etmelidir.
11. Mutedil huylu olmalı, kendisinden adâlet istenince inatçı olmamalı, kötülük yapması istenince buna şiddetle karşı koymalıdır.
12. Azimli, iradeli olmalıdır.

Ona göre devlet başkanı sonradan şu yetenekleri de kazanmalıdır.

1. Hakîm (bilge) olmalıdır.
2. Önceki yöneticilerin koydukları kanun ve kuralları bilmeli, onlara uymalıdır.
3. Eskiden kanun ve kural konmamış konularda akıl ve mantığını kullanarak kendisi hükümler getirmelidir.
4. Koyduğu hükümler ülke çıkarlarından kaynaklanmalıdır.
5. Eski kuralları ve kendi koyduklarını iyi konuşarak halka öğretmelidir.
6. Savaş sanatını bilmeli ve savaş yorgunluklarına dayanıklı olmalıdır.

Farabi'nin, böylece, hükümdara ideal bir yöneticinin özellik ve davranışları ile ilgili ders verdiği görülüyor. Onun, hükümdarın bilge olmasını öğretilen şartların ilki olarak sıralaması, eski Yunan'da da benimsenen «hükümdarların filozof ya da filozofların hükümdar olması gerekir» şeklindeki bir düşüncüyü de benimsedi-

ğini gösteriyor. Farabi'ye göre, bilge olmayan bir hükümdarın ülkesi kalıcı olmaz.

5. Bilgi ve fazilet esaslarına dayanan devlet ve mutluluk görüşü :

Farabi, saydığı özellikleri taşıyan bir yöneticiye sahip ve önce «ilk sebebi ve bunun bütün vasıflarını bilen» bir kent halkının erdemli ve mutlu olduğunu söyler. «İlk sebep», Tanrı'dır. Kent halkının bilmesi gereken öteki konular, felsefî, metafizik, psikolojik ve maddî türdendir : Akıl, insanın yaratılışı ve psikolojisi, maddî evren, gök cisimleri, vs. Erdemli bir kent halkı âhirette de mutluluğa kavuşacaktır.

Farabi'ye göre, bu bilgilere sahip olmayan insanların oturduğu kentler şöyle sınıflandırılır : Cahil kent, fâsık kent, değişmiş kent, şaşkın kent. Bunlardan câhil kent halkı, mutluluğu düşünmez, bilmez, kendisine öğretilse de kabul etmez. Onlar, servet, şehvet, sağlık, saygı ve itibar kazanmak gibi bazı zevâhire hayatın gayesi gözüyle bakarlar. Bu kentlerin yöneticileri de bu olumsuz özellikleri taşır ve keyfî bir yönetim uygularlar.

6. Öğretim, öğrenim ve araştırma yöntemine ilişkin görüşleri :

O, öğretimde yöntem konusunda, kolaydan zora gidilmesini istemiş, böylece çok değerli bir ilke ortaya atmıştır. Ona göre en kolay, sayılar ve hacimler incelenebilir. Başka deyişle, öğretimde önce aritmetik, sonra geometri işlenmelidir. Sonra da kendilerinden ayrılmaz biçimde sayı ve hacimlere sahip öteki şeylerin öğretimine geçilmelidir. Bunlar da gök cisimleri, müzik, ağırlıklar ve mekaniktir.

Ancak yüzyıllar sonra, 1637'de Descartes'ın **Metot Hakkında** başlıklı kitabında «kolaydan zora gidilmesi» biçiminde bir ilke ortaya atılacak, bilim dünyası bunu daha çok onun buluşu olarak değerlendirecektir.

Farabi, bilimsel meseleleri araştırmanın çeşitli yöntemleri olduğunu, bu konunun başlıbaşına bir bilim sayılması gerektiğini söyler ve böylece **bilimsel yöntem** alanında değerli bir görüş ortaya atar : «Her meselede aranan, kesin gerçeği elde etmektir. Ama çok defa kesinliği elde edemeyiz. Aradığımızın bir kısmına dair kesinlik, geri kalanlara dair de zan ve kanaat elde edebiliriz. Tek

metot bizi sorunlar hakkında çeşitli kanaatlara götüremez.» Ona göre, bilinmeyen konular, araştırma ve öğretimle açıklığa kavuşturulmak istenince **mesele** (problem) ve çözümlünce de **bilgi** haline dönüşür.

Farabi, çok önem verdiği **yöntem** konusunun başlıbaşına bir bilim olduğunu özetle şöyle anlatır :

«Meseleleri araştırmaya koyulmadan önce, bütün bu yöntemlerin bir sanat olduğunu, bu değişik yöntemleri ve herbirinin özelliklerini ayırt eden bir ilme zorunlu olarak ihtiyacımız olduğunu açıkça bilmeliyiz.»

Farabi, «doğuştan ilim kabiliyetimizin bulunmasını» yöntem bilgisinin ilk şartı olarak görür. Sonra, araştırma - inceleme yöntemleri, her konuya göre farklılıklar gösterir. Örneğin, var olan nesnelerin araştırılması ile ilgili şu temel soruların cevapları araştırılmalıdır : 1. Nesne nasıl var olmuştur? 2. Ne'den var olmuştur? 3. Niçin var olmuştur?

K A Y N A K Ç A

FARABI : El Medinetü'l Fâzıla (Çev. N. Danışman), İstanbul, 1956, 108 s.

FARABI'nin Üç Eseri (1. Mutluluğu Kazanma, 2. Eflatun Felsefesi, 3. Aristo felsefesi), (Çev. H. Atay), Ankara, 1974, 171 s.

Mehmet Dağ - H. Raşit Öymen : İslâm Eğitim Tarihi, Ankara, 1974, s. 21-27.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Aralık 1950, C. VIII, sayı 4'te yer alan yazılar : 1. B. Sıtkı Baykal: Farabi Devrinin Umumi Kültür Durumu, s. 417-422; 2. Şemsettin Günaltay: Farabi'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri, s. 423-436; 3. Adnan Sayılı : Farabi ve İlim, s. 437-440; 4. H. Han Şirvani: Farabi'nin Siyasî Nazariyeleri (Çev. H. Yurdaydın) s. 441-458.

Yahya Akyüz : İbni Sina'nın Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki yeri, Eğitim Fakültesi Dergisi, 1982, Cilt 15, sayı 1, s. 1-13.

R É S U M É

LA PLACE QU'OCCUPE FARABI DANS L'HISTOIRE DE L'EDUCATION TURQUE ET DANS L'HISTOIRE DE L'EDUCATION MONDIALE

Farabi (870-950), génie universel, est un philosophe, sociologue, moraliste turc, connu et admiré, depuis des siècles, par le monde. Il est surnommé **Magister secundus**, Aristote étant le **Magister primus** et İbni Sina (Avicenne) (980-1037), un autre philosophe, médecin et pédagogue turc, le **Magister tertius**. Farabi et İbni Sina ont préparé les découvertes de la Renaissance en Occident.

Farabi est aussi le **premier pédagogue turc** connu qui ait traité de la science de l'éducation et de cela qu'il s'agit dans notre article. Ses idées éducatives sont nombreuses. On peut les résumer comme ceci :

Il pose par exemple le **principe de méthode d'enseignement** suivant : «Il faut commencer par enseigner les choses les plus simples et continuer par des choses de plus en plus compliquées.» D'après lui, l'enseignement des nombres (Aritmétique) et des espaces (Géométrie) est le plus facile.

Or, c'est bien des siècles après, en 1637, que Descartes redécouvrira le même principe et dira : «Je dois conduire par ordre mes pensées, en commençant par les objets les plus simples et les plus aisés à connaître, pour monter peu à peu comme par degrés jusques à la connaissance des plus composés.»

En deuxième lieu, Farabi élaborait la théorie d'une cité parfaite et d'un souverain idéal. Celui-ci personnifie toutes les vertus humaines, et est l'éducateur de ses sujets. On a dit du souverain de Farabi qu'il était un Platon revêtu du manteau de Mahomet.

Par ses idées sur le souverain, il est un **éducateur politique** par excellence.

Enfin, Farabi traite de **la méthode des recherches** et donne des définitions modernes des termes suivants : Problème, savoir, recherches, les insuffisances d'une seule méthode, etc.